

УДК 343.622

*О. Л. Старко,
Національна академія внутрішніх справ*

УМИСНЕ ВБИВСТВО МАТРІ'Ю СВОЄЇ НОВОНАРОДЖЕНОЇ ДИТИНИ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ

Вибрана тема дослідження є досить актуальною. Як свідчить проведений нами аналіз, даний вид злочину у загальній структурі умисних вбивств за останні роки (2001–2003) має постійну питому вагу. Так, у 2001 р. за ст. 117 КК України засуджено 22 особи, у 2002 р. — 14 осіб [1], а в 2003 р. зареєстровано 29 таких злочинів, по яких виявлено 27 осіб, що їх вчинили [2]. Враховуючи високу латентність дітовбивств та сучасну демографічну ситуацію в країні, актуальність даного складу злочину набуває все більшого значення. Крім того, притягнення до відповідальності матері за вбивство своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після них, викликає на практиці труднощі при кваліфікації та постановленні вироків в суді. Це пов'язано із складністю тлумачення окремих оціночних понять і положень цього складу, зокрема ознак об'єктивної сторони, яка має важливе значення для правильної кваліфікації злочину.

Немає однастайності в тлумаченні даної норми і в юридичній літературі. Деякі спірні питання об'єктивної сторони дітовбивства розглядалися в роботах російських вчених С. Бородіна, О. Красікова, О. Кургузкіної, А. Попова, Е. Побігайло, М. Трясоумова та ін. Як бачимо, вказана проблема в науці не є новою, однак в українському кримінальному праві сьогодні вона залишається мало дослідженою.

Останнім спеціальним дослідженням дітовбивств в Україні була дисертація Т. Цибуленка (1975), яка торкалась характеристики юридичних ознак розглядуваного складу злочину, але в основному була присвячена попередженню таких посягань. З огляду цього, дана робота має, на наш погляд, ознаки наукової новизни.

Метою вказаної роботи є теоретичний аналіз ознак об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 117 КК України, а також внесення пропозицій по удосконаленню відповідної кримінально-правової норми та практики її застосування.

Слід визнати, що найбільш спірним в літературі і складним питанням, яке викликає труднощі при кваліфікації, є тлумачення такої обов'язкової ознаки об'єктивної сторони дітовбивства, як час вчинення злочину.

Відомо, що дітовбивство це діяння, спрямоване на позбавлення життя жінкою-матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після них.

Конструкція ст. 117 КК є такою, що не визначає конкретних строків скоєння злочину в часі, а лише констатує — «під час пологів або відразу після пологів». Як встановлено нами в ході дослідження, застосування цієї норми на практиці викликає певні колізії, оскільки дане суспільне небезпечне діяння має

специфіку юридичного та медичного аспектів. Так, лікарі, акушери, судові медики та юристи по-різному підходять до визначення даного часового проміжку.

У той самий час найменше розходжень спостерігається щодо критерію «під час пологів». З урахуванням біологічних (медичних) факторів цей проміжок охоплює три періоди пологів: перший — період розкриття шийки матки, який може тривати до 18 годин, другий — період зганняння плода, тривалість якого до 2 годин, третій — послідовий, що починається після народження плода і закінчується народженням посліду. Він є найкоротшим (5–30 хв.) [3]. Отже, період «під час пологів» починається з моменту розкриття шийки матки і закінчується після народження посліду. Проте в науці одностайності з цього приводу досі немає.

Більш спірним питанням є проміжок часу «відразу після пологів», протягом якого вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини може бути кваліфіковано за ст. 117 КК. Законодавчий вираз «вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини відразу після пологів» вимагає, на наш погляд, не тільки офіційного тлумачення, але й законодавчого уточнення. Справа в тім, що цей термін має неоднозначне тлумачення як на практиці, так і в науковій літературі. Ситуація ускладнюється ще й тим, що переважна кількість дітовбивств, вчиняється саме відразу після пологів.

Пленум Верховного Суду України від 7.02.2003 р. дає коротке роз'яснення з цього приводу: «вчинення цих дій через деякий час після пологів за відсутності кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 2 ст. 115, тягне відповідальність за ч. 1 зазначеної статті» [4]. Тобто Пленум не відмітив коли закінчується часовий проміжок «відразу після пологів». Санкція ст. 115, як відомо, передбачає більш суворе покарання. Тому дуже важливим та актуальним уявляється вирішення даної проблеми, так як вона впливає на кваліфікацію злочину та на застосування кримінально-правового впливу на винну особу.

В науці сформувались різні точки зору на визначення періоду «відразу після пологів». О. Погодін та О. Тайбаков вважають, що даний період — це короткий проміжок часу після народження дитини і до виділення плаценти [5]. Однак з такою думкою не можна погодитись, оскільки виділення плаценти вважається пологами. Але вони цілком праві, стверджуючи, що період «відразу після пологів» не може бути значно віддалений в часі від самих пологів, так як не буде в такому випадку відповідати критерію «відразу після пологів».

В літературі існує й інша позиція, прихильниками якої є М. Трясоумов, А. Карасова [6], О. Лукічов. Вони вважають, що період «відразу після пологів» триває до моменту прийняття матір'ю заходів по життєво важливому догляду за дитиною. О. Лукічов конкретизує такі заходи — це відокремлення або перев'язування пуповини, дитина обмита, нагодувана і т. п. [7]. Однак, на наш погляд, власне відокремлення пуповини не завжди можна віднести до таких заходів, оскільки жінка відокремлюючи пуповину, перш за все, намагається відділити дитину від себе.

Ряд авторів виступають за визначення даного часового проміжку в годинах. Так, А. Красіков вважає, що в судовій медицині, коли мова йде про вбив-

ство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після них, акцентується увага на понятті новонародженості, яке визначається строком в одну добу [8]. У зв'язку з цим, він робить висновок, що жінка в особливо тяжкому стані перебуває тільки під час пологів або відразу після них протягом однієї доби з моменту появи на світ немовляти. Цієї ж позиції притримуються Ф. Сафуанов, Е. Побігайло, Т. Кондрашова [9]. З нашої точки зору, встановлення в такому випадку якогось заздалегідь визначеного строку, коли дитина вважається новонародженою більш всього неможливо.

Подібну, до вищевказаної, позицію займає О. Попов, але він посилається на медичну літературу і приходять до висновку, що найближчі 2–4 години після пологів, в медицині виділяють особливо і відзначають як ранній післяпологовий період. Із закінченням цього періоду починається пізній післяпологовий період. Тому, на думку О. Попова, правильно під терміном «відразу після пологів» розуміти проміжок часу, що співпадає із раннім післяпологовим періодом — від 2 до 4 годин після відділення посліду. Процеси, що відбуваються в організмі жінки після неускладнених пологів, є фізіологічними, тому її вважають здоровою вже після 2–4 години раннього післяпологового періоду. А до цього спостерігають за загальним станом породіллі і надають необхідну медичну допомогу [10].

З цією думкою важко погодитись, адже ранній післяпологовий період може проходити з ускладненнями, так як переважна кількість дітовбивств вчиняється після пологів, які відбуваються поза медичним закладом та без будь-якої допомоги з боку інших осіб. Отже, такий період може тривати довше ніж 2–4 години.

Поряд з вищезазначеними, в літературі є й інші точки зору. Так, О. Кургузкіна вважає, що подібний часовий інтервал підлягає встановленню в кожному конкретному випадку і однозначно його визначити неможливо, бо він є індивідуальним в кожній жінки [11]. Визначення точних строків після пологів заперечує і Т. Цибуленко [12].

Ми вважаємо, що встановлення даного проміжку часу в кожному конкретному випадку буде породжувати розбіжності в кваліфікації та відповідальності винних осіб. Тому потрібно шукати інший критерій.

В зв'язку з цим, на нашу думку, найбільш прийнятною є позиція С. Бородіна. Заперечуючи встановлення будь-якого заздалегідь визначеного строку, він вважає, що період «відразу після пологів» завершується з моменту, коли мати почала кормити дитину [13].

Виходячи з матеріалів слідчої та судової практики, очевидним є те, що вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини відразу після пологів майже ніколи не скоювалось після кормління. Тяжкий психофізичний стан жінки, наявність якого дозволяє кваліфікувати вчинене нею в межах ст. 117, з початком кормління завершується. Приступаючи до кормління жінка усвідомлює свій обов'язок по догляду за дитиною, отже вона вже не знаходиться під впливом тяжкого психофізичного стану, який співпадає з часовим проміжком, що зазначений в диспозиції ст. 117 КК України.

Аналіз історичних джерел свідчить про те, що це є довга суспільна практика. Ще в древніх германців актом кормління дитини затверджувалось право на життя особи [14].

Таким чином, ми прийшли до висновку, що часовий проміжок «відразу після пологів» розпочинається після народження посліду і завершується з першим кормлінням матір'ю своєї дитини.

Як свідчить практика, багато спірних питань виникає при з'ясуванні змісту таких обов'язкових ознак об'єктивної сторони дітовбивства, як суспільне небезпечне діяння, суспільне небезпечні наслідки та причинний зв'язок.

Вивчення кримінальних справ показало, що переважно дітовбивство вчиняється саме шляхом активних дій, спрямованих на позбавлення життя дитини (задушення, скидання з висоти, втоплення у воді чи фекальних масах, нанесення смертельних ран колото-ріжучими предметами).

Дане посягання може бути вчинено і шляхом пасивних дій. Однак, в літературі з цього приводу немає однастайності. Ряд вчених переконані, що даний злочин не може вчинитись шляхом бездіяльності. Так, В. Малінін і Г. Шаріпова зазначають, що бездіяльність сама по собі не руйнує, не знищує об'єкт посягання, тому в злочинах з матеріальним складом її роль зводиться лише до невідвернення шкоди, а отже бездіяльність не є причиною настання шкоди, а всього лише її умовою, тобто, дітовбивство може бути вчинено лише шляхом дії [15]. Якщо погодитись з такою точкою зору, то така пасивна поведінка матері, як відмова від кормління дитини, позбавлення останньої одягу, необхідних ліків, підтримуючих її життєдіяльність, повинна кваліфікуватись лише як залишення в небезпеці (ст. 135 КК).

Традиційно обов'язковою умовою відповідальності за бездіяльність є наявність обов'язку вчинення необхідних дій. Ми вважаємо, що спеціальний обов'язок матері діяти і відвернути смерть своєї новонародженої дитини виникає в силу самого факту пологів. Ця позиція пояснюється тим, що до моменту народження дитина не знаходиться в небезпечному для життя стані, і якщо після народження мати не вчиняє певні дії для збереження її життя, то тим самим створює йому реальну загрозу. Обов'язковою умовою відповідальності за бездіяльність є наявність реальної можливості відвернути цю загрозу. В зв'язку з цим, на наш погляд, варто звертати увагу на наявність чи відсутність у матері певних знань та вмінь з надання допомоги дитині, особливо при таких способах бездіяльності, коли матір дитини не вчиняє заходів щодо відокремлення та перев'язування пуповини, звільнення від яйцевих оболонок, проведення заходів щодо збудження легеневого дихання, якщо немовля знаходилось в асфіктичному стані. З медичної літератури відомо, що заходи з надання допомоги новонародженому передбачають спеціальну медичну підготовку. Цілком очевидним є те, що вимагати подібних знань та вмінь від кожної жінки є неприпустимим.

Отже, в кожному конкретному випадку, при кваліфікації дій матері, органи дізнання, досудового слідства та суду повинні визначити, які заходи були прийняті матір'ю для надання необхідної допомоги дитині і чи могла вона надати таку допомогу, чи знала і вміла це зробити.

На наше переконання, не підлягає сумніву важливість вирішення питання про кваліфікацію умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини, вчиненого з особливою жорстокістю. Адже, на практиці, рідко, але все ж зустрічаються такі випадки. В Постанові Пленуму Верховного Суду України від 7.02.2003 р. № 2 зазначається, що умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини, кваліфікується тільки за ст. 117 КК, навіть якщо воно й мало ознаки особливої жорстокості. Таке діяння серйозно підвищує ступінь суспільної небезпеки скоєного, але не настільки, щоб поставити його в один ряд з особливо тяжкими вбивствами (ч. 2 ст. 115). Вважаємо, що було б доцільним, з урахуванням вищесказаного, доповнити ст. 117 частиною другою, в якій би передбачалась відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини при обтяжуючих обставинах, зокрема за вбивство з особливою жорстокістю.

Без сумніву, важливим також є вирішення питання про встановлення наявності чи відсутності причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками. Слід зазначити, що на відміну від інших ознак об'єктивної сторони, причинний зв'язок не завжди помітний, що частково пояснюється особливостями пологового процесу. Смерть дитини може настати в силу випадкових обставин: наприклад, в результаті гіпоксії плода, асфіксії, пологової травми, які відіграють провідну роль в структурі перинатальної смертності [16]. Такі випадки потребують призначення судово-медичної експертизи.

Так, Б. обвинувачувалась у скоєнні умисного вбивства своєї новонародженої дитини, смерть якої, згідно з заключенням експерта, настала від механічної асфіксії, в результаті здавлення ший. Однак Б. стверджувала, що народжувала самостійно, але дитину не вбивала. Пізніше призначена комісійна судово-медична експертиза встановила, що смерть дитини настала в результаті асфіксії під час народження, яка досить часто зустрічається при пологах поза медичним закладом і супроводжується високою перинатальною смертністю [17]. Таким чином було встановлено відсутність причинного зв'язку між смертю дитини і діями матері.

Підводячи підсумки дослідження з даного питання, слід, на наш погляд, зробити такі висновки:

1. Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони дітовбивства є час вчинення злочину, суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між ними.

2. Періодом «під час пологів» слід вважати період, який починається з моменту розкриття шийки матки та закінчується народженням посліду. Період «відразу після пологів» обмежений невеликим проміжком часу, який завершується до початку кормління дитини.

3. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини може бути вчинене шляхом активних дій та пасивних дій. Відповідальність за дітовбивство, вчинене шляхом бездіяльності настає в силу покладеного на матір юридичного обов'язку відвернути настання смерті новонародженого та наявності реальної можливості це зробити.

4. В судовій та слідчій практиці мають місце розбіжності при кваліфікації фактів дітовбивства з особливою жорстокістю, що дає підставу вважати доцільним доповнення ст. 117 частиною 2, де б передбачалась відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини при обтяжуючих обставинах, зокрема за вбивство з особливою жорстокістю.

5. При вирішенні питання про наявність чи відсутність причинного зв'язку слід враховувати особливості пологового процесу та висновки судово-медичної експертизи.

6. Пропонуємо редакцію ст. 117 КК, яка, на наш погляд, повинна усунути відмічені нами недоліки розглядуваного складу злочину:

ст. 117. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини:

1. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або в період відразу після пологів карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії вчинені з особливою жорстокістю, караються позбавленням волі на строк до семи років.

Література

1. Статистика судимості та призначення мір кримінального покарання // Вісник Верховного суду України. — 2003. — № 4. — С. 38.
2. Сдиний звіт: Про злочинність на території України за 12 міс. 2003 р. Форма № 1: Затв. наказом Держкомстату України від 10.12.2002 р. № 346. — С. 2.
3. Запорожан В. М. Акушерство і гінекологія: У 2 кн. Кн. 1. Акушерство. — К., 2000. — С. 177–184.
4. Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7.02.2003 р. № 2 // Вісник Верховного Суду України. — 2003. — № 1.
5. Погодин О., Тайбаков А. Убийство матерью поворожденного ребенка // Законность. — 1997. — № 5. — С. 17.
6. Карасова А. Л. Убийство матерью поворожденного ребенка: теоретико-прикладные аспекты ответственности по ст. 106 УК РФ: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Ростов, 2003. — С. 11; Трясоумов М. А. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с убийствами матерью поворожденного ребенка: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — Екатеринбург, 2000. — С. 15.
7. Лукичев О. В. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика детоубийства: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — С.Пб., 1997. — С. 66.
8. Красиков А. П. Уголовно-правовая охрана прав и свобод человека в России. — Саратов, 1996. — С. 44–45.
9. Сафуанов Ф. Экспертиза психического состояния матери, обвиняемой в убийстве новорожденного ребенка // Российская юстиция. — 1998. — № 3. — С. 29–31; Комментарий к Уголовному кодексу РФ / Под ред. Ю. И. Скуратова, В. М. Лебедева. — М., 1999. — С. 240; Кондрашова Т. В. Проблемы уголовной ответственности за преступления против жизни, здоровья, половой свободы и половой неприкосновенности. — Екатеринбург, 2000. — С. 137.
10. Попов А. П. Убийство матерью новорожденного ребенка. — С.Пб., 2001. — С. 32.
11. Кургузкина Е. В. Предупреждение убийства матерью поворожденного ребенка (криминологические и уголовно-правовые аспекты): Автореф. дис... канд. юрид. наук. — М., 1999.
12. Цыбуленко Т. Д. Детоубийства и меры по их искоренению: (По материалам следственной и судебной практики УССР): Автореф. дис... канд. юрид. наук. — К., 1975. — С. 7.
13. Бородин С. В. Преступления против жизни. — М., 1999. — С. 174.
14. Бычков И. Я. Детоубийство в современных условиях. — М., 1929. — С. 43.
15. Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве. — С.Пб., 2000. — С. 15; Шарипова Г. Уголовная ответственность за детоубийство по УК Узбекской ССР: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — М., 1987. — С. 9.
16. Запорожан В. М. Вказ. праця. — С. 353.
17. Архів Ківецького районного суду Волинської області за 1994 р. Крим. справа № 34-015-94.